

"מוזיאונים מפחדים לדבר על הנכבה": אמני משפחת אבו שקרה עושים היסטוריה

רגע אחרי הבחירות ותוצאותיהן המטרידות, לראשונה מאז קום המדינה, מוזיאון ישראלי מקדיש את כל חלליו לתערוכה פלסטינית. המציגים: וליד, סעיד, פריד, עאסם וכרים אבו שקרה, בני המשפחה האמנותית שברחה ב-1948 מהכפר לג'ון (כיום מגידו) לאום אל פחם וסוגרת כעת מעגל בעין חרוד

שני ליטמן

התראות במייל

10 בנובמבר 2022

תקציר הכתבה ב-112 מילים +

התאריך הוא 31 באוקטובר, יום לפני הבחירות לכנסת

ה-25. במעגל התנועה בכניסה לעיר אום אל פחם מסתובבות שתי נשים עם שלטים שמבקשים לעודד את תושבי העיר לגשת לקלפי ולהצביע למחרת. הן לא נראות מקומיות. מעל מעגל התנועה מתנוססים ארבעה שלטי ענק, שעל כל אחד מהם דיוקנו של מועמד אחר במפלגת בל"ד, ושלט חמישי חוזה את ארבעת המנדטים שתגרוף המפלגה ויבטיחו לה את מקומה גם בכנסת הבאה. אבל אנחנו כבר יודעים איך זה נגמר.

כרים אבו שקרה מודה שאין לו כוונה ללכת להצביע למחרת, ולמעשה, בכל 40 שנותיו מעולם לא ראה קלפי מבפנים. חדר התצוגה היפה ורחב הידיים שבו הוא מציג את ציוריו לאספנים ואוצרים שמתעניינים בעבודתו נמצא בשכונה במעלה ההר, צמוד לסטודיו שלו ולבית שבו הוא מתגורר עם אישתו וארבעת ילדיהם. על הקיר תלויים ציורי שמן גדולים, חלקם דיוקנאות אקספרסיביים מאוד של כרים עצמו, חלקם ציורי פרחים וצמחים -

רקפות בתוך עציץ, קוץ ועליו ציפור, והרבה קקטוסים בכל מיני צבעים וצורות. ליד הדלת תלוי תצלום שחור-לבן ממוסגר של דודו, האמן עאסם אבו שקרה, שמת בשנת 1990 מסרטן, בטרם מלאו לו 29 שנים. כרים היה אז רק בן שמונה, אבל זמן לא רב אחר כך התברר שהוא מיועד להמשיך את דרכו של הדוד המוכשר. "הוא המורה שלי. הוא תפס את היד שלי ואמר לי, תמשיך", אומר כרים.

מבחינתו, התערוכה שתיפתח היום תחת הכותרת "רוח האדם, רוח המקום" במשכן לאמנות בקיבוץ עין חרוד, ובה יוצגו בו בזמן כל אמני משפחת אבו שקרה, היא הגשמת חלום, ולא רק כביטוי. חלום שחלם באמת. "בשבילי להציג פעם ראשונה באולם מול עאסם, זה הדבר הגדול. זה משהו שהופיע לי בחלום כשהייתי בן 16, והיום אני רואה את זה במציאות", אומר כרים. כשתוכננה התערוכה ונקבע תאריך הפתיחה, שהוא גם

יום הולדתו של עאסם, אף אחד לא שיער שיהיה זה שבוע אחרי בחירות גורליות לכנסת, שתוצאותיהן יהיו כה מטרידות, ושהאירוע יקבל ממדים כה סימבוליים - חמישה אמנים פלסטינים, בני משפחה אחת, מציגים באחד הקיבוצים האיקוניים שבעמק יזרעאל, שגם אם אינו שוכן בפועל על אדמות פלסטיניות, באדמה שמסביבו קבורים כפרים שחרבו בשנת 1948, בנכבה הפלסטינית, בדיוק כמו הכפר שממנו ברחו משפחת אבו שקרה לאום אל פחם, לג'ון (כיום מגידו).

החמישה - וליד, סעיד, עאסם, פריד וכרים, לפי סדר הולדתם - שלכל אחד מהם מקום בולט ומשמעותי בסצינת האמנות הישראלית, גם משקפים בעבודותיהם סוגיות שונות שקשורות בזהות, בהיסטוריה ובקיום הפלסטיני-ישראלי העכשווי. אם קודם כבר היה ברור שמדובר באירוע תרבותי משמעותי, הרי עכשיו הוא הפך לאירוע שעשוי להתפרש אפילו כחתרני. ודווקא משום

כך מדובר בתערוכה הכרחית, כאן ועכשיו.

"ציבורים שלא מצויים בהתפתחות של השיח, אז מלים כמו נכבה או פלסטיני נשמעות להם כמו חתירה תחת אושיות המדינה", אומרת ד"ר גליה בר אור, לשעבר האוצרת הראשית של המשכן לאמנות בעין חרוד, ומי שאצרה יחד עם ד"ר חוסני אלח'טיב שחאדה, חוקר ומרצה לאמנות בבצלאל ובמרכז האקדמי לוינסקי וינגייט, את תערוכת אמני אבו שקרה. "אבל אם מפתחים יחסי אמון עם עולמות שהשפה שלהם שונה, אז הדיאלוג הוא הרבה יותר טוב ויש הרבה מה ללמוד מזה. הנכבה זה אמני שילכו כנראה יצרכו לרבות שייטי"

הארץ

במרחב הציבורי. רגע של השתתפות. אלמנטרי לכבד את המקום הכואב של זה שיושב איתך. אפשר להכיר ולהצטער. לא לבטל את הכאב ולא למחוק אותו. את חושבת שאם את תשכיחי אותו מההיסטוריה שלך את

שלום, עירית

ניווט חיפוש

תמחקי אותו גם מהזיכרון של האחר? אפילו בזיכרון שלך
את לא יכולה למחוק אותו. הוא ילך ויתאבן אצלך, כמו
אבנים בכליות, ויחסום מערכות חיוניות".

ובכל זאת זה מה שעושים.

"צריך לעבוד על זה. בארץ היו הרבה היבטים שונים של
הדחקה, ולעתים יש לה סיבה כי יש תקופת חביון אחרי
שעוברים טראומה ויש צורך לא לעסוק בזה. אבל זה גם
עניין של זמן. הזמן מציף מחדש ואז צריך להתמודד עם
זה".

במצב אידיאלי, אומרת בר אור, התערוכה הנוכחית
היתה מתקיימת במוזיאון באום אל פחם. אלא שהגלריה
שם עדיין לא הצליחה לשכנע את מוסדות המדינה
להכיר בה כמוזיאון ולתת את התמיכה התקציבית
הנדרשת. ואם לא שם, הבחירה בעין חרוד היתה
טבעית, בגלל יחסי האמון והשותפות רבי השנים בין שני

המוסדות ובין בר אור לבין סעייד אבו שקרה. "אנחנו כמו משפחה. וגם, פה באמת מדובר באמנות כאמנות. יש לך פה אמנים שהם באמת בינלאומיים ברמה וביכולת שלהם, והגיע השלב שהם רוצים להיות מוצגים בהקשר של אמנות. חוסני ואני החלטנו להציג את כל החמישה ולא לערבב, אלא לעשות כמו חמש תערוכות יחיד. הגיע הזמן שכל אחד ילך עם הדבר שלו. ועם זאת, אין פה דלתות, והצופים עוברים מאחד לשני. הכל פתוח. אז ישנו גם ההקשר. הדיאלוג הוא כמו עורקים ונימים. רואים את הדם שעובר ביניהם, ובדם הזה ישנם כל המרכיבים יחד".

זו הפעם הראשונה מאז קום המדינה שמוזיאון בישראל – ועוד אחד הראשונים שהוקמו בארץ, ב-1937 – מקדיש את כל חלליו לתערוכה של אמנות פלסטינית-ישראלית, אומר אלח'טיב שחאדה. זו נקודת אור, לדבריו, במיוחד עכשיו, לנוכח תוצאות הבחירות.

הוא מקווה שבעקבותיה יבואו עוד, ושהאמנות תצליח במקום שבו הפוליטיקה נכשלה. "בלי לעשות טובה. זו לא קבוצה שמחפשת ייצוג, אלא קבוצה מאוד טובה של אמנים שיש להם אמירה. זה מהותי להביא את הקול הזה לקדמת הבמה. הערבים לא צריכים רק תקציבים למנסור עבאס, אנחנו רוצים גם ייצוג תרבותי אמנותי. דווקא עכשיו צריך להיות יותר מקום לאמירה שלנו. התנועה הציונית טיפחה כל מיני מיתוסים, כמו הפרחת השממה וכו'. ואנחנו כערבים אזרחי המדינה, לכאורה אין לנו היסטוריה, מורשת וזיכרון. אנחנו נספחים. וזו בדיוק הנקודה שהתערוכה הזו באה לחדד – את החשיבות שלנו כאן, כבני המקום".

**אתה לא חושש שבדיוק להיפך, שזו אולי
ההזדמנות האחרונה לעסוק בנושא הזה במוסד
שמקבל תקציבים מהמדינה?**

"מישהו אמר שאחרי הבחירות יהיה שר או שרת תרבות

שיחליטו להוריד את התערוכה. אני לא חושב. אני לא מאמין שזו התערוכה האחרונה. אני מסרב למחשבה הפטאלית הזאת. במוזיאון חוששים מניסיונות צנזורה, כמו מה שקרה ברמת גן לא מזמן. אבל כאן לא מוצגות סיסמאות. אי אפשר להתווכח עם האיכות האמנותית של התערוכה הזאת. אם לאמנים האלה אין מקום, אז אין מקום לאף אמן בישראל. אם מישהו יחשוב שלא ראוי להציג את האמנות הזאת בגלל ההקשרים הפוליטיים, זה אומר שהמדינה הזאת ירדה לגמרי מהפסים. אמרו שאולי יהיו הפגנות. בסדר, אנחנו בהחלט מזמינים גם ערבים וגם יהודים לבוא למשכן, זה חלק מהעניין. כמה תערוכות ראית שהביאו אוטובוסים מהחברה הערבית לראות את התערוכה? אנחנו מביאים. הערבים נוהרים למוזיאון".

גם סעיד אבו שקרה אינו מודאג מהתגובות לתערוכה בעקבות תוצאות הבחירות, אבל הוא כן "חושש

שאנשים יאבדו צלם אנוש וכל הקווים האדומים ייפרצו.
 אני חושב שכולנו משלמים מחיר כבד בגלל שיח
 מתנשא בין כולם. יהודים וערבים, שמאל וימין, מזרח
 ומערב. חוסר הסובלנות שיסע את כולם ויצר אווירה של
 חוסר כבוד וחוסר אמון איש לרעהו. התערוכה חשובה
 כדי למקד תשומת לב ציבורית לעם שקיים בתוך
 המדינה ומזמן חדל להיות שואב מים וחוטב עצים.
 השיח עם הפלסטינים בישראל חייב להשתנות. כיום
 אנחנו לא רק מביאים פרנסה הביתה אלא עוסקים
 בתרבות. יש כאן קריאה לדיאלוג תרבותי ושוויוני".

וליד: פורץ הדרך

הראשון, פורץ הדרך, היה וליד אבו שקרה. הוא נולד
 בכפר לג'ון בשנת 1946, בן בכור לאמו מרים, שהיתה
 אז רק בת 14. היא חותנה בגיל 12 עם עבד אל-קאדר
 אבו שקרה, שהיה מבוגר ממנה ב-17 שנה, ולא ניתנה
 לה הזכות לערער על ההחלטה. במלחמת 1948 ברחו
 המשפחה מלג'ון, שנהרס, והתיישבה באום אל פחם.

שם נולדו למרים ועבד עוד שישה ילדים.

וליד אהב לצייר מילדותו המוקדמת, אבל כשהיה בן 16 אביו הוציא אותו מבית הספר ודרש ממנו לצאת לעבוד כדי לסייע בפרנסת המשפחה. למרות שהכפר אום אל פחם היה אז תחת ממשל צבאי, וליד הצליח לצאת לתל אביב ועבד שם כמה חודשים כפועל מטבח. אחר כך מצא עבודה בלשכת מס הכנסה בחדרה ושכר חדר אצל זוג שהתגורר בעיר. הוא הראה לבעלי הבית שלו רישומים שיצר, והם עודדו אותו להירשם לקורס ציור בבית הגפן בחיפה. ב-1968 נרשם לבית הספר לאמנות אבני בתל אביב. אביו לא אהב את הרעיון שווליד ילמד אמנות במקום לעבוד. "אבא שלנו אמר לו, תסביר לי מה זה אמנות. לך ותביא אוכל הביתה. את מי זה מעניין הקשקושים האלה על הנייר", נזכר אחיו הצעיר פריד. כך שלצד הלימודים נאלץ וליד להמשיך לעבוד ולהעביר שלישי ממשכורתו להוריו.

בר אור האוצרת אומרת שכבר בשנת הלימודים השנייה שלו הצטיין וליד. "בהתחלה הוא צייר טבע דומם, ואז הציור שלו השתנה והפך למבנים אדריכליים איסלאמיים, או אדריכלות של המזרח התיכון, בצבעים עזים".

ב-1972 סיים את הלימודים והחל להציג בתערוכות. באותה תקופה פגש את ג'יין פנלופה, צעירה אנגלייה שהפכה לבת זוגו ואחר כך לאישתו. הם נסעו ללונדון ו-ווליד למד שם בבית ספר לאמנות והתמקד ביצירת תחריטים. תערוכה של צילומי נוף שראה בלונדון ב-1975 עזרה לו למצוא את "החוליה החסרה", כדברי בר אור, שאותה חיפש בעבודת התחריט, והיא האפקט שיוצר האור. וליד החל לעבוד בטכניקת אקוויטניטה, שאיפשרה יצירת דימויים מופשטים יותר. "יש תחושה שהחומר רוחש", אומרת בר אור. הוא ביקר מדי שנה באום אל פחם וצילם את נופיה המשתנים, את עצי הזית והגבעות, ועל פי הצילומים יצר אחר כך בלונדון תחריטים שתיארו את הטבע בסביבת ילדותו. "הוא לקח

נופים מהמזרח ועיבד אותם במערב", אומר פריד, שאצר תערוכות לאחיו וכתב על עבודותיו. "וליד ראה פה קו רוטט מחום ומשמש שהכתה בנוף. זה היה נוף שקשה היה לראות אותו וקשה לרשום אותו, כי הוא זז כל הזמן. וליד לקח את הקו הרוטט הזה לאנגליה, רשם אותו, אבל בעבודות שלו נמצא גם האקלים האנגלי. וליד כל הזמן בדק, מה קורה כשאני לוקח את התרבות שלי למקום אחר. ולפעמים הוא הרגיש שהוא מתפרק".

בביקורו באום אל פחם ב-1985 נדהם וליד לגלות שנופי ילדותו נעלמו לחלוטין תחת בנייה מאסיבית של שכונות חדשות. בתגובה, יצר בלונדון תחריטים של עצים גדועים. מפגש עם השייח הסופי מוחמד נאזם אל חקאני, שהיה פעיל מאוד בלונדון באותה תקופה, הסיט את וליד לגמרי מהעיסוק באמנות והביא אותו להקדיש את עצמו לאורח חיים דתי-מיסטי. הוא ביקר בבגדד בקברו של עבד אל-קאדר אל ג'ילאני, מגדולי

המיסטיקנים הסופים ואחד מאבות אבותיו, והתחבר
למסורת הסופית שזרמה במשך דורות במשפחתו, אם כי
לא ברור עד כמה היתה נוכחת במפורש בבית הוריו.
לדברי פריד, "כדי להבין מה קורה לו, הוא היה חייב
להתחבר למקום הסופי והרוחני".

בר אור מצאה מוטיבים סופיים כבר בעבודותיו
המוקדמות של וליד, כמו השימוש בגוונים מסוימים של
אדום - צבעו של השכל הגדול על פי התורה הסופית,
ובירוק - צבעו של הלב. והסופיות היא גם מה שעומד
לדעתה בבסיס כל התופעה הזאת שנקראת משפחת
אבו שקרה. כי זו "דרך שכל מי שהולך בה עוסק במירוק
הלב. המגמה שהמשפחה השתייכה אליה היא מגמה
שמאמינה בדיאלוג".

**הם גדלו עם אמא אנאלפביתית שילדה אותם
כשהיתה ילדה ואבא שעזב אותם ולקח אישה
שנייה והקים עוד משפחה. אז מי בכלל השמיע**

להם את המורשת הזאת? מאיפה זה עבר?

"בבית של וליד, סעיד ופריד חיה גם סבתא שלהם, בלקיס, אמא של אבא שלהם. בלקיס התעוורה בגיל צעיר והסבא לקח אישה אחרת. והאמא מרים, שנישאה בגיל 12 לבנה של בלקיס, טיפלה בחמותה. הסבתא היתה נצר למשפחה סופית נורא חשובה, המשפחה של עבד אל-קאדר אל ג'יליאני, שחי במאה ה-12. למשפחה ייחסו יכולות בלתי רגילות, של ברכה וריפוי וחיזוי העתיד, ואם עשית להם משהו רע, אז היו להם גם יכולות פחות טובות. כשהם הגיעו לאום אל פחם ב-1948, אנשים בכפר נתנו להם אדמות, גם מתוך יראה. אז שתי הנשים האלה, האמא והסבתא, היו דומיננטיות בבית. וזה לא שהן היו פוצחות כל בוקר בשירה או מראות לילדים ציורים של פיקסו. אבל זה היה קיים בפרקטיקה ובהתכוונות. סדר העדיפויות היה שהם יממשו את עצמם איפה שהנפש שלהם חפצה וקוראת להם. בעוד

אצל האבא הכל היה שיקולים חומרניים וכוחניים.

"מתוך הדברים הקשים שתיארתי, האמא הצמיחה שבעה ילדים, שלושה מהם אמנים, אחרים ואחרות שיגשגו והתפתחו. כשסעיד ופריד הקימו את הגלריה, היו המון חששות. והאמא מרים, שעל אף כל מה שעברה היתה אישיות קורנת ואוהבת ואופטימית ונדיבה, אמרה להם, 'אתם תצליחו. חלמתי חלום על אגם מופלא וציפורים מכל העולם שבאות לשתות מהמים, וזו הגלריה'. האם, בעיני רוחה ובאופן הרווי שבו היא מתבוננת, יודעת לקרוא דברים, יותר ממישהו שנטוע בגישות שלא מאפשרות לו לתפוס את זה שפה, במקום הזה, יכולה להתקיים אמנות".

אחרי שהקדיש עצמו לסופיות, וליד הפסיק ליצור אמנות. בדומה לאביו, גם הוא התחתן עם אישה שנייה, הפעם מוסלמית מאום אל פחם, שעברה להתגורר עמו בלונדון וילדה לו שני ילדים. ב-2009 עמדה אמו למות, ועל

ערש דווי ביקשה מווליד לחזור וליצור אמנות. וליד נעתר ויצר סדרת תחריטים נוספת, שתהיה האחרונה שייצור, ובמרכזה נופי אום אל פחם.

ב-2012 נערכה לווליד תערוכה גדולה במוזיאון תל אביב ובגלריה באום אל פחם, במקביל. פריד נסע איתו להדפיס את עבודותיו בסדנת התחריט בקיבוץ כברי. הוא מספר ש"כשהדפסנו את העבודה הראשונה, עשרות שנים אחרי שווליד לא נגע בזה, הוא אמר, אני מרגיש כאילו הדפסתי את העבודה האחרונה אתמול".

ב-2019 חלה וליד בסרטן. כשהתברר שנותרו לו חודשים ספורים לחיות, סעיד נסע אליו ללונדון ולקח עמו 80 מעבודותיו שהיו אצלו בארכיון הגלריה באום אל פחם, אך לא היו חתומות. "כשהגעתי הוא שאל, מה זה. אמרתי לו, תאר לעצמך, וליד, 80 עבודות שלא חתמת עליהן. והוא אמר, מה הבעיה, אני מגיע בקיץ הבא ואני אחתום. הוא היה בהכחשה. בלילה האחרון לפני הטיסה

שלי הוא פתאום קרא לי ואמר, תן לי עיפרון וסכין לחדד אותו. והוא ישב וחתם על כל העבודות, וסיפר על כל עבודה מתי ואיך ולמה צייר אותה. ואני צילמתי אותו כשהוא סיפר".

סעיד: תיעוד וזיכרון

בהשראת אחיו הבכור וליד, מספר סעיד, יליד 1956, הוא החל לעסוק בתיעוד אינטנסיבי ומקיף של אום אל פחם ושל אזור ואדי ערה כולו, שנופיו הפיזיים והאנושיים משתנים לבלי היכר. בעשורים האחרונים סעיד מזוהה בעיקר עם הגלריה שהקים ב-1996 באום אל פחם והפכה למוסד תרבותי חשוב. אבל בתערוכה בעין חרוד יוצגו עבודות חדשות שלו, שיצר בשנתיים האחרונות. עבודותיו של סעיד נעות על הציר שבין תיעוד - כמו עבודת הווידיאו על אמו מרים, שצולמה כאשר עמדה למות וזקני העיר באו להיפרד ממנה ודיברו על הילדות, על המורשת ועל הנכבה - ובין ביטוי אמנותי מופשט יותר לזיכרונותיו, לזיכרונותיה של אמו וגם לזיכרונות של

חלומות ותחושות שזרמו ממנה אליו מילדותו ועד
למותה.

לאור הצלחתו של וליד, העז גם סעיד לפנות ללימודי
אמנות, ב-1977, אם כי גם הוא נדרש לעבוד במקביל
ולסייע בפרנסת המשפחה. הוא למד בבית ברל, במכון
אבני ובמדרשה למורים לאמנות ברמת השרון, ובמקביל
התגייס למשטרה והפך לקצין.

לפני 15 שנה, הוא מספר, חש שהסיפוק המקצועי
והרוחני שהוא מקבל מעבודתו בגלריה עולה על זה
שהסבה לו היצירה הפרטית שלו והפסיק ליצור אמנות.
"אבל בקורונה רציתי להיכנס לסטודיו, שנמצא פה בבית
בקומה העליונה, והרגשתי שהוא כמו אהובה שעזבתי
לפני 15 שנה, ועכשיו היא לא מקבלת אותי בחזרה",
הוא מספר. "הניירות היו מאובקים, הצבעים התייבשו.
אבל לאט לאט נכנסתי, הדלקתי קטורת ושמתי מוזיקה,
והתחלתי לסדר ולנקות, ולאט לאט התחלתי לרשום. עד

שהסטודיו אמר, עכשיו מותר לך. ואז התחלתי לחרוש".

היה פרץ של יצירה?

"15 שנים לא יצרתי אבל הטענתי את עצמי כל הזמן. והאנרגיות האלה רצו לפרוץ החוצה. בזמן הקורונה התחלתי גם לכתוב את האוטוביוגרפיה שלי ושיחזרתי את הילדות שלי, וזה גרם לי לעשות רישומים בהשראת הסיפורים שעלו".

סעיד מראה לי על הקיר ציור של משאית מלאה פליטים שמורחקים מבתיהם, ובשמים חגים מטוסים.

זה לא משהו שאתה עצמך חווית. נולדת אחרי הנכבה.

"לא. אמא שלי חוותה. ב-48' אמא שלי היתה עם וליד בבית בלג'ון, היום מגידו, הכינה אוכל לאבא שלי, שהיה אמור לחזור מהעבודה. אבא שלי היה איש מאוד קשה

ודרש שהאוכל תמיד יחכה לו חם. בינתיים התחילה המתקפה על הכפר, והשכן נכנס ואמר לאמא שלי, קחי את התינוק ותברחי מכאן. אבל אמא שלי לא פחדה מהמלחמה, אלא מזה שאבא שלי יחזור הביתה ויכעס שהאוכל לא חם. אז היא לקחה את האוכל ועטפה בשמיכה ושמה אותו בצד, וברחה. אבא שלי התגנב לבית בלילה ולקח את האוכל שהיא השאירה. למחרת ניסה לחזור שוב לבית וגילה שהוא כבר פוצץ".

סעיד הוא שיזם את התערוכה המשותפת במשכן בעין חרוד. הוא פנה לגליה בר אור ולאוצר הראשי של המשכן, יניב שפירא, והם נרתמו בשמחה.

חשבת על המשמעויות הפוליטיות של הצגת תערוכה כזאת בקיבוץ עין חרוד?

"כמובן. כתבתי למישהו באום אל פחם שאני מזמין אותו לפתיחה של התערוכה בעין חרוד, והוא אמר, אני אבוא,

אבל זה לא עין חרוז, זה עין גילוד. הזכיר לי את השם
 הפלסטיני. אמרתי, נכון, עין גילוד, אבל תבוא. איפה
 אנחנו נמצאים? במקום שהיה פלסטינה קודם, ועכשיו
 הוא ישראלה. אז מה, נשב ונבכה? לא, זו המציאות".

**היתה לך תחושה שיש דברים שצריך להיזהר
 מלהציג, להגיד או לכתוב במסגרת התערוכה,
 שהמשכן חושש מאמירות מסוימות, כמו למשל
 המלה הטעונה נכבה?**

"הרגשתי שיש חשש באוויר, אבל לא אמרו לי לא.
 הטקסט של חוסני מדבר על הכיבוש ועל הנכבה. היה
 שם משפט שהלחיץ אותם. הבעיה העיקרית היום היא
 שאמנים בישראל כבר מצנזרים את עצמם, מאז השלטון
 הצבאי שהנחילה מירי רגב, שאיימה שבלי נאמנות אין
 מימון. היא פשוט סירסה את האמנים. דויד ריב הוא
 הסמוראי האחרון שמדבר פוליטי מאוד וחד מאוד בלי
 לחשוש. היום פוחדים שידברו על נכבה".

כשאלח'טיב שחאדה נשאל אילו אתגרים התעוררו במהלך העבודה עם אנשי עין חרוד, הוא אומר: "יש נקודות שאולי מעמידות במצוקה או בחוסר נחת את הקורא הישראלי שלא מכיר את הנרטיב הפלסטיני. ברגע שאתה אומר מה כואב לך ומציק לך, אז זה לא נעים לשמוע. אבל לא היו ניסיונות צנזורה. בדיאלוג שהתפתח ביני לבין אנשים שעובדים במשכן, אז ברור שיש נקודות השקפה שלי כפלסטיני שאולי לא מתאימות לחלק מהאנשים. אי אפשר בכתיבה על אמנות לייפות או לטשטש את המציאות. אנחנו חיים במקום שיש בו הרבה אלימות וקשיים. אום אל פחם הפכה לסמל של המקום שמפחדים ממנו. אז בואו נשמע מה עובר על אנשים שחיים שם".

אליחטיב שחאדה אומר שהחלק של סעיד הוא בבחינת ההפתעה של התערוכה. "כשביקרתי אצלו ראיתי הרבה איורים חדשים של צבועים, ודיברנו על כך שהצבוע

המאיים והמפחיד שהוא מצייר בשחור לבן, זה סוג של פורטרט אישי. הצבוע של סעיד הוא גם מאיים וגם פגיע. זה בא מהזיכרונות שלו, מיללות הצבועים שהפחידו אותו בילדותו. הצבוע משקף את מאבקי היומיום שאתה עובר גם כטורף וגם כנטרף. הקו שלו חם ומיוחד, שונה מכל העולמות האחרים".

סעיד אומר שבתערוכה אפשר יהיה לראות את הקשרים הסגנוניים והתמטיים בין האמנים במשפחה. "אנחנו כולנו מושפעים ומשפיעים אחד על השני. אני למשל תמיד אהבתי את המטוסים של עאסם. והמטוסים מופיעים גם אצל פריד. וליד צייר את נוף הילדות ואת הזיכרון שלו. כרים מצייר את הצמחים של הסביבה. ועאסם צייר את הצבר, אבל לא היה חשוב לו הנוף הכללי, אלא הנוף האישי שלו. הצבר עומד בפני עצמו".

עאסם: הכוכב שכבה מוקדם

הצבר של עאסם אבו שקרה הפך כבר מזמן לאיקון

באמנות הישראלית, יחד עם יוצרו, האמן הטוטאלי,
הכריזמטי והמורכב, שמת בגיל צעיר, כמו כוכב הוק.

עאסם, בן דודם של וליד, סעיד ופריד, נולד ב-11
בנובמבר 1961, הבן החמישי במשפחה של עשרה
ילדים. אחד מאחיו הוא השייח ראאד סלאח, יליד 1958,
מקים הפלג הצפוני של התנועה האיסלאמית ולשעבר
ראש עיריית אום אל פחם, שלפני שנתיים ריצה כמה
חודשי מאסר בגין הסתה והבעת תמיכה בטרור.
במשפחה מספרים שגם הוא קיבל את הכישרון
המשפחתי ומיטיב לצייר.

הבתים של משפחתם של עאסם וראאד ומשפחתם של
וליד, סעיד ופריד פנו אל חצר אחת משותפת. בני
הדודים גדלו יחד, ובתקופה שווליד למד אמנות, הוא היה
בא בסופי שבוע ועושה סדנאות ציור טבע דומם לאחים
ולבני הדודים הצעירים. עד היום הם זוכרים את
העפרונות המיוחדים, המחקים והמחדדים שהיה מביא

להם כמתנות.

בשנת 1981 עזב עאסם את אום אל פחם לטובת לימודי אמנות בבית הספר קלישר בתל אביב. לא מיד התגלה כישרונו הגדול. "זה חלק מהסיפור של זהויות כפולות, של זהויות קרועות", אומרת בר אור. "אתה בא למקום, אתה לא שייך, אתה מרגיש חשוד, אין שפה, אתה לא מבין את הקודים". בשנים 1984-1985 הציור של עאסם השתכלל. "הוא התחיל להיות מושפע מג'קומטי, מקופפרמן, אימץ מוטיבים מאמנות מצרית, אלמנטים גרפיים, השתמש הרבה בצליבות ובמטוסים, ולעבודות שלו גם נכנס הרבה הומור", אומרת בר אור. מאותו רגע, לדבריה, הוא זינק כמטאור. "הציור שלו היה רחני אבל גם מאוד חושני ופיזי, והוא הבין לאן הוא הולך. ומאיזשהו שלב היה ברור שאין יותר מה ללמד אותו".

כשאהובה אשמן הגיעה ללמוד בקלישר בסוף 1985,

הוא כבר נחשב לכוכב הבלתי מעורער של בית הספר. היא היתה בת 21 והם הפכו במהרה לחברים טובים. המפגש עם האמנות שלו טילטל את חייה. "כבר ביום הראשון לא הפסקתי לשמוע, עאסם עאסם. הוא היה דמות מאוד דומיננטית, מאוד אהוב, חברותי וסקרן וגם יפה תואר. הוא שאל אותי אם אני רוצה לראות את הציורים שלו, בסטודיו שלו בבית הספר. נכנסתי וראיתי ציור של מטוס על רקע ירוק, והשתלט עלי רפיון. חוויתי חוויה כזאת שגרמה לי להבין שאולי כדאי לי לעזוב את בית הספר. היתה לי יד טובה, אבל הבנתי שלעשות כזה, אני לא אוכל. הבנתי באינטואיציה שאני רואה כאן אמן גדול. ומאותו רגע פשוט שמרתי ואגרתי כל דבר שלו. עאסם היה אדם שהשפה שלו היתה קודם כל ויזואלית. וזה בא לידי ביטוי בכך שהוא כל הזמן היה עם עיפרון ביד וכל הזמן רשם. מבחינתו זה היה סתם קשקושים, אז הוא היה זורק. ואני לקחתי, אספתי ושמרתי".

אשמן אכן עזבה את קלישר אחרי שנה אחת, הפסיקה לצייר וכיום היא מורה וחוקרת תנ"ך. בזכות האיסוף הקפדני שלה של רישומיו של עאסם, מוצגות בעין חרוד עבודות שלא נראו עדיין בשום תערוכה, והן שופכות אור על צד פחות ידוע ביצירתו.

בתקופת הלימודים עבד עאסם בסטודיו בקלישר וגם התגורר בו רוב הזמן. גם אז לא היה קל לערבי לשכור דירה בתל אביב, וגם המצוקה הכלכלית שיחקה תפקיד. ב-1986 תקף אותו סרטן אלים בבלוטות הלימפה, שהחמיר, כך מספרים במשפחה, בגלל החשיפה הממושכת שלו לאדי צבע וטרפנטין בסטודיו.

בשיא מחלתו, מספרת אשמן, הזמין את כל תלמידי קלישר ליומיים של מרתון ציור באום אל פחם. "הוא לא יכול היה להעביר דקה בלי לצייר. הצוואר שלו היה נפוח לגמרי, ובכל זאת הוא אירגן את זה וסידר לנו מקום לינה באולם ספורט של בית ספר. ציירנו כל הלילה". עאסם

החל לקבל טיפול כימותרפי ובמהרה הבריא.

לאחר מכן פרש עליו את חסותו איתן הלל, אז גלריסט צעיר ונמרץ. הלל נתן לו לעבוד בסטודיו רחב ידיים בגלריה שפתח בבית האדום ברחוב נחמני, ועאסם פרח. זו היתה התקופה שבה החל לצייר את עציצי הצבר, שאותם נוטים לפרש כדיוקנאות עצמיים. הוא התגורר בתל אביב עם בת זוגו, לימד בקלישר וצייר בסטודיו, עולם האמנות האיר לו פנים ואספנים החלו להתעניין בעבודותיו. אבל ב-1988 הסרטן חזר, והפעם היה חשוך מרפא. בימיו האחרונים חזר לבית הוריו באום אל פחם ושם מת באפריל 1990.

אשמן כבר לא היתה איתו בקשר בתקופה הזאת, אבל מהיכרותה עמו היא חושבת שימיו האחרונים היו מלווים לא רק בסבל פיזי, אלא גם ברגשות אשמה. "אולי בסוף חייו הוא אפילו נטה לחשוב שהוא נענש. הוא אהב לצייר את מוטיב ישו הצלוב, הקורבן. הוא מאוד התחבר

לוויזואליה נוצרית. איפשהו בתוכו הוא חשב שהוא נענש על הבחירות שעשה בחייו. בשיחות שלנו לא פעם הוא הביע תחושת אשמה על כך שהוא לא חי את החיים הנכונים. הקיום שלו היה בין תל אביב לאום אל פחם. הוא היה חצוי בזהות שלו בצורה מאוד קיצונית. וזה חלק מהטרגדיה שלו. היתה לו זהות מאוד מורכבת. כי הוא היה מאוד מחובר למקום שממנו הוא בא, גם מבחינת המשפחה, גם השפה כמובן, גם הדת. זה גם בא לידי ביטוי בציור שלו. ומצד שני הוא היה מחובר באופן עמוק לישראליות התל אביבית, ספג אותה".

היה לו קשה הבין לבין?

"מאוד. הוא סבל. הוא יכול היה להקים לעצמו סטודיו באום אל פחם, אבל זו לא היתה הבחירה שלו. כי הוא רצה חופש. בתיאוריה, הוא דימיין את החיים שלו עם משפחה, בכפר".

אבל בנות הזוג שלו היו יהודיות.

"זה היה קונפליקט קבוע, עמוק, לא פתור. הוא דיבר על כך שהוא אמור להתחתן עם אישה מהכפר, שיועדה לו. שזה הדבר הנכון. אבל מצד שני היה ברור שהוא לעולם לא יוכל לחיות את החיים האלה בכפר".

אחרי מותו של עאסם התנהל מאבק משפטי בין משפחתו לגלריסט איתן הלל, למי שייכים ציוריו שנתרו בסטודיו ברחוב נחמני, שכן עאסם לא הותיר אחריו צוואה. בתום ההליך המשפטי נמסרו חלק מהציורים להלל והרוב נשאר בידי המשפחה. אבל בשנים שאחרי מותו המשפחה מכרה את כל ציוריו לאספנים, שעטו על העיזבון. ב-1994 נערכה תערוכה גדולה של יצירותיו בביתן הלנה רובינשטיין בתל אביב. אבל מאז פוזרו עבודותיו בין אספנים פרטיים, קשה מאוד לקבץ מבחר של עבודותיו המשמעותיות.

לעין חרוד הצליחה בר אור בכל זאת להביא כמה יצירות חשובות, כמו המטוס שצייר עאסם בעבודת הגמר שלו בקלישר, שנעשתה בהנחיית דויד ריב, ומבחר של דיוקנאות עצמיים שכמעט לא הוצגו בעבר. "המטוס זו עבודת מפתח, שנמכרה ונעלמה מן העין", מספרת בר אור. "לא ידענו איפה היא. מצאתי אותה בדרך נס אצל מישהי שרכשה אותה לפני שנים רבות".

היו עבודות שרצית להביא וזה לא היה אפשרי?

"ברור. זה נס שהצלחנו ליצור כאן גם תערוכה של עאסם. כי מוזיאון קטן כמו שלנו לא יכול להיכנס להוצאות מטורפות".

מה לא היה נגיש לכם?

"זכינו לשיתוף פעולה נהדר מצד מוזיאון תל אביב, שהשאיל לנו שני ציורים חשובים, אבל רוב העבודות של עאסם נמכרו לאספנים פרטיים, חלקם בחו"ל, וגם

לאספן גדול ועשיר שלא מעוניין להשאיל לתערוכות".

באום אל פחם פתחה המשפחה מעין חדר-זיכרון בבית שבו גדל, ובו מוצגים מכתבים, תמונות, קטעי עיתונות וצילומים של כמה מעבודותיו. הציורים עצמם כבר מזמן לא נמצאים באום אל פחם, ועובדה זו היא בבחינת פצע פתוח גם מבחינת המשפחה.

סעיד מסביר את כל העניין באופן פחות דיפלומטי. "עאסם הוריש מעט עבודות, והמשפחה התפתתה למכור אותן מהר. זה גרם לייסורי מצפון במשפחה. עאסם נשאר כמו משהו מהמיתולוגיה היוונית. הוא נפטר ואין לו זכר. כולם בוכים עליו, אבל עבודות לא נשארו". כרים מדייק שאצל הדודים שלו, האחים והאחיות של עאסם, נשארו שלוש או ארבע עבודות פחות משמעותיות, רישומים וסקיצות. "אני חושב שהדודים היו קצת תמימים".

לדברי סעיד, אובדן העבודות של עאסם היה אחד המניעים שלו להקמת הגלריה. "כל היהודים קנו אותנו, הציגו אותנו, כתבו עליו. ואף ערבי לא כתב עליו. הגעת למסקנה שאנחנו צריכים להתחיל לעשות את זה בעצמנו. הרגשתי אימפוטנט תרבותי". אחד האספנים שרכש רבות מעבודותיו של עאסם היה איש העסקים יונתן קולבר. לדברי סעיד, הוא סירב להשאיל עבודות מהאוסף שלו לתערוכה הנוכחית והסכים רק שיצולמו לקטלוג. "יש אצלו מעל עשרים עבודות. הוא חושב שלהציג אותן איתנו זה מוזיל את הערך שלהן. כשהוא לא הסכים להשאיל אותן לתערוכה באום אל פחם, הבנתי. כי פה באמת אין תנאים. אבל למה לא למשכן בעין חרוד? הוא קנה את הדברים הכי יפים כמעט בחינם, עבודות שהיום שוות 400 אלף דולר. אז שלפחות ייתן להציג. יש פה פרויקט משפחתי".

קולבר אמר בתגובה שהבעיה בהשאלת העבודות היתה

טכנית. "אני מאוד מכבד את התערוכה ואת המשפחה. לצערי יש בעיות קשות במשק לגבי ביטוח עבודות יקרות, וגם בטיפול של רשויות המס בהשאלת עבודות יקרות, אפילו לתערוכות מוזיאליות שאינן למטרות מכירה".

פריד: האדמה והגוף

פריד אבו שקרה מסרב לראות בהצגת התערוכה המשפחתית סוג של "מצעד גאווה", כפי שהוא מכנה זאת; בעיניו זה מהלך טבעי ומתבקש. "זה לא להגיד, אני מציג פה כי אני ערבי ומנודה, והאג'נדה של המוזיאון היא להציג אאוטסייזרים. אנחנו לא בקטע הזה בכלל. אף אחד מאיתנו לא בתחילת דרכו, האמנות שלנו נמצאת באוספים הכי טובים, בארץ ובעולם. אז בכל מקום שנעשה את התערוכה הזאת, זה בזכות ולא בחסד".

מה שכן, מדובר בחלום שמתגשם, ואולי בהזדמנות

לקרב את האמנים בני המשפחה שהתרחקו מעט עם השנים ועם הנסיבות. "כשמשפחה אחת עוסקת בנושא אחד, ולא חשוב אם זה חקלאות או אמנות או הייטק, תמיד יש חילוקי דעות. כל אחד רוצה להיות הכוכב", אומר פריד. "יש השפעות רבות בינינו, בטכניקות ובנושאים. פעם היה לנו יותר דיון ושיח, ובזמן האחרון זה קצת נעלם, כי כל אחד הפך להיות עצמאי ועסוק בענייניו".

פריד, אחיהם הצעיר של וליד וסעיד, יליד 1963, החל ללמוד בקלישר שנה אחרי בן דודו עאסם. "זו היתה חממה ממש טובה. אחרי שהתקבלתי, נתנו לי מפתח לבית הספר ואמרו, תבוא לצייר מתי שאתה רוצה. עאסם ואני ציירנו עד חמש בבוקר, ואז הלכנו לשוק הפשפשים וקנינו דג מלוח וזיתים ועגבניות, אכלנו ארוחת בוקר על הדשא של בית הספר, הלכנו לישון עד חמש בערב, וקמנו שוב לצייר. ככה נראו הימים".

לא חשבת ללמוד אמנות באוניברסיטה פלסטינית?

"המקום הרב תרבותי משפיע. בקלישר הכל היה מותר, עד כדי פְּרָחִיּוֹת לפעמים. ויצאו אמנים טובים. אם הייתי לומד אמנות בביר זית או באל נג'אח, הייתי אמן נרטיבי, אמן מגויס, שמתגייס לנרטיב הפלסטיני".

פריד עסק במשך השנים בטכניקות שונות ומגוונות של אמנות. הוא מצייר, רוקם, יוצר מיצבים ועבודות פרפורמנס. מ-1996 גם שיתף פעולה עם אחיו סעיד בהקמת הגלריה באום אל פחם. בשנת 2000 החליט שהוא חייב לפנות מקום ליצירה שלו עצמו. "סעיד כל הזמן דרש, למה אתה בסטודיו ולא בגלריה. ואצלי זה לא עובד. אחד המוטיבים שאני מצייר זה חתול. חתול לא כפוף לבעליו. הוא מתלטף, מקבל אוכל, מפרגנים לו, הוא נשאר. לא מפרגנים לו, הוא לוקח את עצמו בשקט והולך ומחפש חבר אחר. אני לא כפוף לאף אחד".

את וליד ועאסם הוא רואה עדיין בחלומות, מספר פריד.
 "אני ועאסם כל הזמן מדברים. הם שני החברים הכי טובים שהיו לי בחיים, ואת שניהם איבדתי באותן נסיבות, ועם שניהם לא הייתי בחודש האחרון לחייהם, בכוונה. בזכות זה, אני עד היום רואה אותם בחלומות. לא איבדתי אותם. בשבילי הם עוד בחיים".

כמה המציאות העכשווית נכנסת לעבודות שלך?

"אני אמן שמגיב למציאות. בעבודות שלי עסקתי באירועים בסוריה, בעיראק, במוות של ילדים ופליטים. יש לי סדרה של צעצועי נשקים שקברתי באדמה, שיצרתי ב-2007. אני לא אמן נרטיבי, אבל אני אמן מגיב. אני לא אמן פוליטי, ואני גם לא אמן פמיניסטי בגלל שאני רוקם. יש לי את זה בארגז הכלים שלי, ואני יודע להפגיש את המטוס עם הרקמה ועם המחט והחוט. אנחנו גם משמיעים את הקול, שהאמנות הפלסטינית בכלל עדיין לא הגיעה למקום של לעשות

אמנות לשם האמנות. אנחנו מתחילים קצת לגעת במקום הזה. אבל אי אפשר להגיד, התותחים רועמים ואנחנו עושים אמנות לשם האמנות. המחאה קיימת, והתגובה קיימת. הקו הירוק עובר לנו פה בין הרגליים, אנחנו בתוך המציאות הישראלית וגם הפלסטינית. אנחנו נוגסים מכאן ונוגסים מכאן. כשאומרים לי שזה מתסכל, אני אומר, זה גם כיף לא רגיל. אני בתוך שתי תרבויות, לא מוותר לא על זו ולא על זו".

לכן גם נשארתי באום אל פחם?

"אני אוהב לנסוע. מ-2004 עד 2017 הייתי בתל אביב, וגם נסעתי הרבה לחו"ל. התגרשתי, ואז התחתנתי פעם שנייה ובניתי בית עם סטודיו באום אל פחם. פעם העליתי על נס את האדמה שלי שכבשו אותה ואמרתי: זו האדמה שלי והבית שלי. ועם הזמן התחלתי להרגיש שהבית האמיתי שלי הוא הגוף, והוא ילווה אותי לכל מקום, גם לקבר. בית הוא גוף, הוא נשמה, הוא יחס,

הוא איך אתה מבין את עצמך בתוך העולם. אז בכל מקום אני מרגיש שייך - בניו יורק, בצרפת, בתל אביב. זה לא אומר שאני מקבל את הכיבוש. יש מעשים שאסור לעשות, ולא משנה אם זה פה או בסומליה או בירדן או בסוריה. אסור לדכא בני אדם ואסור לכבוש אותם".

כרים: מעבר לגבולות

כרים, יליד 1982, מעולם לא עזב את אום אל פחם וגם לא למד לאורך זמן בבית ספר לאמנות. לעומת המאבק בציפיות המשפחתיות שמתארים בני הדור המבוגר יותר, על כרים המשפחה הטילה את המשימה להפוך לאמן ולהמשיך את דרכו של עאסם.

הוא בנו של מוחמד, אחיו הבכור של עאסם, וגדל בצל המאבק המשפטי על יצירותיו של דודו. האמנות של עאסם ודמותו, הוא מספר, נכנסו לתוכו כמו אינפוזיה לדם. "כילד, תפסתי את המכחול והתחלתי להעתיק ציורים של עאסם, אבל בלי גבולות, בלי מודעות. ובאותו

זמן הנשמה של עאסם נכנסה אלי לגוף. הדודים שאלו
למה אני מעתיק את עאסם. ולא ענית, כי לא היתה לי
יכולת לדבר ולהסביר מה אני מרגיש".

כשסיים את לימודיו בתיכון החליט אביו לשלוח אותו
ללמוד אמנות. "אבא היה הראשון שהאמין בי, וחשב
תמיד שיש לי מקום חשוב בין האמנים החשובים. אז הוא
תרם וזרם. המקום שאני נמצא בו היום, זה רק בזכות
אבא".

זה שינוי משמעותי לעומת מה שעברו הדודים שלך.

"קודם, לרצות להיות אמן, במגזר הערבי, זה כמו שאת
תגידי למישהו שהוא יכול לחיות על הירח. זאת היתה
מחשבה מאוד מוזרה. אבל אחרי שעאסם נפטר,
והמשפחה ראתה שמציגים ורוצים לקנות את העבודות
שלו, פתאום הבינו שזה דבר גדול. אז מכאן התחילו

לכבד ולהאמין בזה".

כרים למד במדרשה בבית ברל שנה אחת ועזב.
 "הרגשתי שהם מלמדים בשביל תעודת הוראה, ולא
 בשביל לתת לאמן יד ומחשבה ואומץ. אז בניתי לי סטודיו
 באום אל פחם, קניתי ספרים, ביקרתי בתערוכות
 ולימדתי את עצמי. זה לא רק ללמוד, אלא גם לחפש.
 אני התלמיד ואני המורה, אני האספן ואני מנהל
 הגלריה. זה תהליך מאוד מסוכן וקשה. זה כמו שאת
 שמה לוחם באמצע המדבר ונותנת לו בקבוק מים
 ואומרת לו, אתה חייב ללכת. אם לא תמשיך בדרך, אתה
 תמות".

תהליך הלימוד, לדבריו, ארך עשרים שנה. "התחלתי
 בצבר. זה היה המפתח של הדלת. הרגשתי שאני
 ממשיך מהמקום שבו עאסם הפסיק. זה כוח, וזה גם
 מפחיד. מה, אתה ממשיך את הדרך של אמן שהוא
 מאייסטר, ואתה עדיין ילד? אבל הניצוץ הזה הביא אותי

למקום שאני עומד בו היום. עד גיל 27-28, ציירתי קקטוס. מהקקטוס הזה למדתי הכל – צבע, קומפוזיציה, אומץ לב, סבלנות, עקשנות".

ומתי זה השתנה?

"לפני חמש שנים התחלתי להרגיש שעכשיו אני עושה את הדברים שלי, שזה אני. וגם הקקטוס שאני עושה, יש הבדל בינו לבין מה שעשה עאסם. והתחלתי לצייר עוד צמחים בנוף פה מסביב – רקפות, נרקיסים, זעתר, יסמין, שהם חשובים לאנשים פה. באביב את רואה פה בשדות שטיח של צבעים. והדיוקנאות העצמיים, הם גם חדשים".

הבחירה להישאר לגור וליצור באום אל פחם היא בחירה מודעת, אומר כרים, למרות שהאמנות מבחינתו היא לא רק ייעוד, אלא גם קריירה, והוא שואף להגיע איתה הכי רחוק וגבוה שאפשר. בינתיים, גם מהבחינה הכלכלית,

זה עובד לא רע. הוא מספר שהוא מצליח למכור הרבה עבודות ומתפרנס מהאמנות. "אני חושב שמה שנותן לאמן את הכוח זה ההישארות בבית שלו, בנוף שלו, באווירה שלו. איפה שגדלתי ושיחקתי בילדות. אולי אין לי אומץ להיפרד מזיכרונות הילדות, מהמקומות שבהם קטפתי נרקיסים וצדתי ציפורים. אבל אני חושב שאם אתה מדבר נכון, מדבר טוב, יבואו עד אליך לשמוע. לא חשוב איפה אתה נמצא, אלא מה אתה עושה. ובכל מקרה, היום אני יכול לשים עבודה בפייסבוק, ותוך שניות 5,000 איש רואים אותה".

בין עבודותיו גם דיוקנאות של ילדים מעוותים, שהוצגו בתחילת השנה בתערוכת יחיד במוזיאון פתח תקוה והם תגובתו למגיפת האלימות הקשה שפוגעת בעיקר בחברה הערבית. "אם הילדים שמעו על רצח, אז אני לא מצייר את האקדח, אלא את התחושות של הילדים", הוא אומר. "אני מרגיש את הפחד של הילדים שלי לצאת

מהבית. שאלת קודם למה אני לא מצביע בבחירות. אז
התשובה היא שאני לא רואה שדברים משתנים. אבל
אם היה מישהו שהיה יוצא ואומר למשפחות הפשע
שהוא יתפוס אותן ויחנוק אותן ויעשה שקט, לא משנה
מי זה היה, אפילו נתניהו, הייתי מצביע לו. זה הדבר הכי
חשוב לכל מי שחי פה. כמעט כל חודש יש הרוג פה
בעיר".

לחלק של כרים בתערוכה בחר אלח'טיב שחאדה בציורי
הילדים המעוותים וביצורי הפרחים, ואילו בר אור בחרה
כמה דיוקנאות עצמיים, שלא הוצגו עדיין. "בעבודות של
כרים מעניין אותי המאבק שהיה לו עם עצמו, עם הציור,
עם פיתוח השפה, עם פריצת הגבולות של עצמו
למקומות חדשים", היא אומרת. "כי כמו שגם פריד
וסעיד אמרו קודם, צייר שאלה הם החיים שלו, הציור,
רוצה שההסתכלות על הציור תהיה התבוננות על כל
מה שהוכנס לתוכו, ולא רק נכבה ולא רק צבר. לאמן

חשוב עמו והדברים שחשובים לעמו, אבל הוא גם אמין".

העובדה שהתערוכה מוצגת בעין חרוז, טריטוריה ניטרלית מבחינה משפחתית, ולא בגלריה באום אל פחם, היא אולי מה שאיפשר בכלל את הצגתם של כל אמני המשפחה יחד, זה לצד זה. לא בטוח שהאיחוד המשפחתי היה אפשרי בעיר שממנה הם צמחו, ובגלריה שהקימו סעיד ופריז, גם בגלל מטענים ורגישויות שנצברו במשך השנים. אבל כרים מודה בכנות שהיתרון העיקרי בעיניו בעין חרוז הוא האפשרות לחשוף את העבודות לקהלים חדשים. "יש הרבה אנשים שאוהבים את העבודות שלי, אבל חוששים לבוא לאום אל פחם", הוא אומר.

מגוון האמנים במשפחה והמסלולים השונים שלהם גם מעוררים מחשבה על השינויים שחלו במשך השנים בחברה הפלסטינית. סעיד אבו שקרה אומר שיש להם צדדים טובים יותר וטובים פחות. "פעם החיים היו

פטריארכליים, והיתה חשיבות למבנה המשפחתי. אנחנו היינו כלי במבנה הזה, היינו צריכים לעזור לאבא להחזיק אותו. עכשיו הכל התפורר, ואין לזה תחליף. הכל התפרק – האינטימיות של המשפחה, השותפויות. הדברים היפים שהיו לא קיימים. זה שאני בגלריה זה לא רק בזכותי, אלא בזכות השראה מאמא, מווליד שפתח שער והיה המודל של כולנו. מצד שני, כשעאסם רצה ללמוד אמנות, אבא שלו לא ראה את זה בעין יפה. ואילו אחיו של עאסם, מוחמד, כבר תולה את העבודות של הבן שלו בכל הבית וגאה בו מאוד".

יש דבר כזה, "אמנות אבו-שקרית"?

"זו שאלה גדולה", אומר אלח'טיב שחאדה, "אני גם תוהה, אם יש גנים של כישרון מוזיקלי או אמנותי. יש לנו דוגמאות למשפחות בהיסטוריה של האמנות, כמו משפחת בליני בוונציה, ובארץ משפחת גרשוני. אבל בחברה הערבית לרוב מכוונים את הצעירים לדברים

יותר פרקטיים. ופה יש תופעה מעניינת שלא רק שהאמנות מקובלת במשפחה, אלא גם מעודדים אותה והפכו אותה לדבר מקובל, למרות הקשיים. והעידוד הזה הוא מיוחד ויוצא דופן. אני לא מכיר משפחות כאלה בכלל בעולם הערבי".

המרכיב המכריע, אומר אלח'טיב שחאדה, היו הנשים – הן אמנם לא יכלו בעצמן לבחור בנתיב האמנות, אבל עודדו את בניהן לעשות זאת. "האמהות כאן היו דמויות מפתח, והן כאלה גם בתערוכה. ישנה הרכות הזאת הנשית שמחבקת ומבינה שדרך האמנות גם יכולה להיות דרך חיים. גם אמא של עאסם, שעדיין חיה, מדברת על זה. ניסיתי להבין אם זה המקום, אום אל פחם. זה מקום לא קל גם מבחינת הנוף שלו, שהוא נוקשה ולא נעים, ודווקא מהמקום הקשוח יוצאים המטענים הכי רכים. זה סוג של התמודדות. להביע את הקשיים בדרך אמנותית".

עד כה נשמרה הדומיננטיות הגברית של אמני משפחת אבו שקרה. נשים לא נכנסו לגילדה המשפחתית. אבל בקצה פגישתנו, לסעיד אבו שקרה יש סקופ קטן: בדור הצעיר מסתמנת סוף סוף נוכחות נשית. "אני עומד להציג בגלריה תערוכת עיצוב תעשייתי של מישהי מדהימה, בוגרת תואר שני באדריכלות שמלמדת בטכניון ובבצלאל. קוראים לה סופי אבו שקרה, בת 26, והיא בת של בן דוד שלי".